Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.
Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De psychoanalyticus en zijn beroepsgeheim

Philippe Van Haute

De psychoanalyticus is gebonden aan zijn beroepsgeheim. Ook tijdens de analyse dient hij echter tegenover de analysant én tegenover zichzelf discreet te zijn: over zichzelf en zijn theoretische inzichten. Hiermee samenhangend is publieke discretie van essentieel belang voor de analytische relatie.

'Discretie in wetenschappelijke publicaties': zo luidde het onderwerp waarover men mij vroeg een korte uiteenzetting te geven. Ik heb deze opdracht met tegenzin aanvaard. 'Met tegenzin' omdat dit soort thema's al te gemakkelijk aanleiding geeft tot allerlei pragmatische beschouwingen die wellicht op zichzelf niet zonder belang zijn, maar die tegelijk ons begrip van de psychoanalyse niet veel verder brengen. Sterker nog, dit soort thema's zou wel eens de uitdrukking kunnen zijn van een steeds voortschrijdende tendens tot professionalisering – in de technische, 'sociologische' betekenis van dit woord – waarvan het maar de vraag is of de psychoanalyse er veel bij te winnen heeft. Of, om hetzelfde nog eens anders te formuleren, ons thema lijkt, tenminste op het eerste gezicht, thuis te horen in een deontologische reflectie die verder de aard van onze bezigheden niet echt raakt. Ik verklaar mij nader.

De term 'discretie' herinnert in de context waarin hij hier wordt gebruikt onvermijdelijk aan het beroepsgeheim dat ook andere beroepscategorieën kennen. De chirurg wordt geacht wat hij over de gezondheidstoestand van zijn patiënten weet voor zich te houden, en ook de advocaat mag niet alles wat zijn cliënt hem meedeelt zomaar aan de goegemeente prijsgeven. Het

Prof. dr. Ph. Van Haute is hoogleraar wijsgerige antropologie aan de K.U. Nijmegen en wetenschappelijk directeur van het Interuniversitair Onderzoeksinstituut Wijsbegeerte KUN/KUB. Hij is teven psychoanalyticus van de Belgische School voor Psychoanalyse. Correspondentieadres: Frederik Lintsstraat 180, B-3000 Leuven.

lijkt er evenwel op dat de vraag of een chirurg deze deontologische regel al dan niet naleeft, volledig los staat van – of minstens relatief uitwendig blijft aan – de vraag naar zijn technische competentie. Zo kan uit het feit dat een chirurg, die in de buurt van mijn ouders woonde, soms nogal loslippig was over de gezondheidstoestand van patiënten uit dezelfde buurt, niet afgeleid worden dat hij deze mensen niet volgens alle regels van de kunst opereerde. De bescherming van de privacy van de patiënt en kundige uitvoering van een operatie hebben relatief weinig met elkaar te maken. De discretie (het beroepsgeheim) van de chirurg, stelt in deze zin weinig of geen principiële problemen voor zijn discipline als zodanig. Zij is daarom niet echt interessant.

Met onze advocaat is het, gelukkig, al enigszins anders gesteld. Men kan zich inderdaad gemakkelijk voorstellen dat een advocaat zijn taak – de verdediging van een cliënt die zich aan hem heeft toevertrouwd – onmogelijk goed kan vervullen zonder zijn beroepsgeheim te respecteren, dat wil zeggen zonder de nodige discretie aan de dag te leggen over de relevante kennis waarover hij beschikt. De advocaat is in deze zin al een veel boeiender personage dan de chirurg, of misschien zelfs de medicus in het algemeen. De discretie of het beroepsgeheim is in zijn of haar geval immers intrinsiek verweven met zijn technische vaardigheid. Een kundige en efficiënte verdediging vooronderstelt het respect voor het beroepsgeheim.

Maar toch blijven ook in dit laatste geval het probleem en de status van het beroepsgeheim een in hoofdzaak deontologische kwestie, die niet echt wezenlijk de aard van de relatie tussen een advocaat en zijn cliënt als zodanig treft. Zoals in het geval van de medicus gaat het hier in de eerste plaats om de wijze waarop de advocaat zich tegenover de buitenwacht heeft te gedragen, namelijk met de nodige discretie. Het beroepsgeheim regelt met andere woorden vooral het optreden van de leden van een bepaalde professie op het publieke forum. Het zegt niets of weinig over de relatie tussen een medicus of een advocaat en zijn patiënt of cliënt.

Ik weet niet waaraan collega Reijzer gedacht heeft toen hij ons vroeg over 'discretie in wetenschappelijke publicaties' te spreken, en niet over wat op het eerste gezicht evidenter lijkt namelijk 'het beroepsgeheim in wetenschappelijke publicaties'. Wat hier ook van moge zijn, het lijkt mij dat het principiële probleem van het beroepsgeheim zich in de psychoanalyse op een wel erg specifieke wijze stelt en dat wellicht het gebruik van de term 'discretie' in plaats van 'beroepsgeheim' hiervan een uitdrukking zou kunnen zijn. Er is inderdaad in de analytische relatie een vorm van discretie in het spel die nauwelijks als 'beroepsgeheim' beschreven kan worden en die tegelijk constitutief is voor deze relatie als zodanig. Ik wil het hier hebben – U hebt het ongetwijfeld reeds geraden – over de discretie van de analyticus over zichzelf en over de mogelijke verhouding van deze vorm van discretie tot de discretie in engere zin zoals we ze tot nog toe aan de orde stelden, te weten 'het beroepsgeheim'.

Om zijn taak naar behoren te vervullen hoeft de advocaat, en a fortiori de medicus, niet discreet te zijn over zichzelf. Misschien geldt wel het tegendeel. Zo trekken sommige advocaten met uitgesproken en bekende politieke sympathieën soms een heel specifieke cliëntèle aan en daar is niets tegen. Een psychoanalyticus met een politieke carrière daarentegen is een minder evident gegeven en men zou er zich terecht vragen bij kunnen stellen. Deze vragen zijn op zijn minst relevant, omdat de discretie van de analyticus over zijn eigen persoon wezenlijk deel uitmaakt van wat men de 'analytische neutraliteit' noemt. De taak van de analyticus bestaat er primair in om de vrije associatie te bevorderen op grond waarvan de analyse alleen mogelijk is. Het vaak pijnlijke proces van de vrije associatie en van de overdracht die er wezenlijk mee verbonden is, maakt het immers mogelijk dat de infantiele driftmatige dimensies, die schuilen achter elk tot de ander gericht verzoek, geactualiseerd worden en aan het schuiven gebracht kunnen worden (Florence 1988).

Dit alles is bekend en wellicht komt het dicht bij de platitude. En toch is er hier misschien meer aan de hand. Lacan schrijft ergens:'Ce que le psychanalyste doit savoir: ignorer ce qu'il sait' (Lacan 1966, p. 349). Dit lijkt te impliceren dat de analyticus niet alleen discreet moet zijn tegenover zijn analysanten over zijn eigen persoon, maar tevens als het ware, en in de mate van het mogelijke, tegenover zichzelf (en a fortiori uiteraard tegenover zijn of haar analysanten) over zijn eigen theoretische inzichten. Een teveel aan theoretische vooringenomenheid belemmert het analytisch luisteren. Het dwingt integendeel de associaties van de analysant in vastgestelde theoretische rasters en maakt het zo onmogelijk dat ze hun werk doen. Het 'domesticeert' immers het spreken en wat het voor verrassingen in petto zou kunnen houden. De analyticus dreigt zich zo steeds opnieuw aan te sluiten bij de pogingen van de analysant om zichzelf te vatten in een objectiverend weten dat de associaties afsluit. Zo kan Lacan, wat ironiserend, schrijven dat er maar één weerstand is, namelijk die van de analyticus (Lacan 1966).

Ik had het hiervoor over 'objectivering'. Is het niet zo dat de psychoanalyse in haar intentie precies iedere actieve objectivering afwijst en dat zij zich juist hierdoor fundamenteel van elke medische discipline onderscheidt?[1] Plaatsgeven aan het woord van de analysant zelf, zonder enige programmering – of deze nu van de analyticus of van de analysant zelf komt – en zonder om het even wat te willen aantonen, veronderstelt inderdaad meteen ook afzien van elke objectivering waarbij en waardoor de analyticus zichzelf in de positie van degene-die-weet zou stellen. Ook al weet de analyticus wellicht het een en ander, hij weet niet op voorhand waar de oorsprong ligt van het lijden van deze individuele analysant. Hij zal daarentegen als het ware mee op avontuur moeten trekken met zijn analysant. Het 'weten' waar het in elke analyse om gaat ligt immers niet besloten in de inzichten van de analyticus, maar in het spreken van de analysant dat

zoveel mogelijk vrijgemaakt moet worden. Dit laatste is de fundamentele taak van de analyticus: hij of zij moet er onder andere over waken dat het spreken niet verstrikt geraakt in allerlei theoretiserende – en dit wil ook zeggen 'synthetiserende' – beschouwingen die de vrijheid van het spreken belemmeren. De taak van de analyticus is niet het bevorderen van de psychosynthetische tendensen, die sowieso sterk genoeg zijn, maar te analyseren in de etymologische betekenis van dit woord: ont-binden wat gebonden is. De wijze waarop de analysant in een verder stadium wellicht nieuwe syntheses maakt – op welke wijze hij of zij bindt, wat in de analyse ontbonden werd – behoort niet langer tot de verantwoordelijkheid van de analyticus (Laplanche 1994, p. 149-160).

Wat ik tot nog toe aan de orde heb gesteld zou een aanleiding kunnen zijn voor tal van boeiende theoretische discussies over de aard van de psychoanalyse als zodanig. Zo maakt bijvoorbeeld het weigeren van elke objectivering duidelijk waarom Lacan de systematische overdrachtsanalyse afwijst: deze laatste dreigt immers volgens hem de analysant op te sluiten in een objectiverende houding tegenover zichzelf die haaks staat op het analytische proces zoals hij het probeert te denken. En de gedachte dat 'de analyticus niet mag weten wat hij weet' maakt duidelijk dat de vergelijking tussen de psychoanalyticus en de fenomenoloog die 'zu den Sachen selbst' wil gaan niet van enige relevantie is ontbloot. Hoe boeiend deze problematieken op zichzelf ook mogen zijn, zij zouden ons afleiden van ons thema.

Ik ging uit van het beroepsgeheim zoals we het gewoonlijk verstaan en ik heb geprobeerd om aannemelijk te maken dat de psychoanalyse een vorm van discretie impliceert die niet zonder meer samenvalt met wat we normaliter onder 'beroepsgeheim' verstaan. Deze vorm van discretie – de discretie van de psychoanalyticus over zichzelf – wordt vereist door wat ik de – wellicht enige – ethische eis zou willen noemen die de analyse als zodanig draagt: de weigering om actief te objectiveren. Blijft de vraag hoe deze intern analytische discretie eventueel zou kunnen samenhangen met het probleem van de discretie op het publieke forum – bijvoorbeeld in wetenschappelijke publicaties – waar we van uitgingen. Het bestaan van een dergelijk verband zou overigens meteen ook impliceren – tenminste dat is wat ik zal proberen duidelijk te maken – dat het probleem van de discretie voor de psychoanalyse principieel een andere betekenis en draagwijdte heeft dan voor andere professies.

Van het beroepsgeheim van de advocaat beweerde ik reeds dat het in de eerste plaats een efficiënte verdediging moet helpen mogelijk maken. Dit betekent dat het beroepsgeheim in dit geval niet fundamenteel een structurerende functie heeft voor de relatie tussen de advocaat en zijn cliënt. Al zullen de belofte en verplichting tot geheimhouding ongetwijfeld een invloed hebben op deze relatie, zij zijn er niet primair op gericht om in deze relatie zelf iets tot stand te helpen brengen. Dit is niet hun functie. De cliënt moet verdedigd worden – en wel zo goed mogelijk – maar dat is dan

ook alles. De advocaat streeft niet in de eerste plaats veranderingsprocessen na in zijn cliënt, hij wil vooral zijn vrijspraak of een billijk verdict.
Het is evident dat dit laatste niet van de analyse gezegd kan worden. De analytische relatie wil veranderingsprocessen mogelijk maken bij de analysant. Zij is niet bedoeld om de analysant tegen wat dan ook te beschermen, maar alleen om hem in staat te stellen te veranderen. De discretie op het publieke forum – het beroepsgeheim – dat de psychoanalyticus uiteraard ook in acht moet nemen, krijgt van hieruit – en op een wijze die ik zal pogen uit te werken – een bijzonder belang en een bijzondere betekenis die niet helemaal gelijk lopen met die van het beroepsgeheim van andere beroepsgroepen. Ik verklaar mij nader.
De analyse streeft verandering na en zij doet dat door een asymmetrische relatie in te stellen, waarin elke actieve objectivering zoveel mogelijk vermeden wordt. Een dergelijke relatie, zo weten we reeds, veronderstelt de discretie van de analyticus over zichzelf. Maar zij veronderstelt tegelijk en in onverbrekelijke eenheid een discretie op het publieke forum. Slechts wanneer de analysant er zeker van kan zijn dat wat hij (of zij) vertelt veilig is bij zijn (of haar) psychoanalyticus, kan hij 'vrij' spreken en kan de objectivering ingeperkt worden. Hoe zou men bijvoorbeeld – het is even eenvoudig als fundamenteel – aan een analysant kunnen zeggen dat binnen de vier muren van de consultatiekamer de sociale controle tussen haakjes wordt geplaatst, zonder hem meteen de garantie te geven dat wat hij te zeggen heeft ook binnen deze vier muren zal blijven. De publieke discretie van de analyticus – in publicaties en elders – vindt dus fundamenteel haar grond niet in het feit dat de analysant op efficiënte wijze vertegenwoordigd moet worden op het publieke forum, en al evenmin – of minstens niet rechtstreeks – in de bescherming van het recht op privacy van de analysant (al komt dat recht hem uiteraard toe). Zij moet integendeel primair meehelpen een ruimte tot stand te brengen waarin 'gedacht' kan worden, dat wil zeggen waarin fantasma's ter sprake gebracht en doorgewerkt kunnen worden, zodat de infantiele driftmatige tendensen die er gestalte in krijgen, geactualiseerd en aan het schuiven gebracht kunnen worden. De creatie van een dergelijke ruimte veronderstelt niet alleen dat de analyticus discreet is over zichzelf, maar tevens en in onverbrekelijke eenheid dat de bij bepaling objectiverende – en dus voor het spreken 'inperkende' – relatie tot de werkelijkheid buiten de analyse opgeschort wordt. Wellicht zou een verwijzing naar de fenomenologie ook hier verhelderend kunnen zijn. De fenomenoloog plaatst het werkelijke bestaan van de wereld tussen haakjes om het verschijnen van deze wereld in zijn zuiverheid te kunnen beschrijven. In de analyse worden alle objectiverende referenties zoveel mogelijk opgeschort om de psychische werkelijkheid die erdoor getemd wordt zo zuiver mogelijk aan het woord te laten komen.
Ik zal op deze vergelijking met de fenomenologische wijsbegeerte niet verder ingaan. Eén zaak lijkt mij ondertussen wel duidelijk te zijn: de publieke

discretie van de analyticus (het beroepsgeheim) moet begrepen worden – zoals de andere vormen van discretie die de analyse kenmerken – vanuit de wil elke actieve objectivering zoveel mogelijk uit te schakelen. De publieke discretie maakt, met andere woorden, op een onverbrekelijke wijze deel uit van het dispositief dat erop gericht is de objectivering op te schorten en op deze wijze de analytische relatie als zodanig mogelijk te maken. In tegenstelling tot andere professies is het beroepsgeheim in de psychoanalyse dan ook niet alleen een maatregel die een bepaalde relatie – tussen een geneesheer en zijn patiënt, tussen een advocaat en zijn cliënt – moet afschermen van de buitenwereld. Het structureert daarentegen mede, en wel op een intrinsieke wijze, de analytische relatie zoals ik die heb besproken.

Men kan opwerpen dat mijn beschouwingen wel erg theoretisch zijn en ver staan van de praktijk. Maar wat is een praktijk die zich geen vragen zou willen stellen over haar theoretische grondslagen? Een dergelijke praktijk dreigt al snel te verzanden in loutere pragmatiek die elke fundamentele reflectie in de weg staat en die op deze wijze – althans dat is mijn overtuiging – zichzelf ondergraaft. Hoe zou men overigens op een adequate wijze kunnen nadenken over de discretie in wetenschappelijke (psychoanalytische) publicaties, wanneer men niet eerst de psychoanalytische betekenis van deze discretie zo helder mogelijk in het licht heeft proberen te stellen? Het spreekt weliswaar vanzelf dat deze theoretische beschouwingen geen onmiddellijk praktische toepassingen mogelijk maken, maar zij formuleren wellicht – althans dat hoop ik – een perspectief van waaruit praktische problemen behandeld kunnen worden of minstens op hun psychoanalytische draagwijdte geapprecieerd kunnen worden. Ik geef tot besluit in verband met dit laatste één (erg schetsmatige) illustratie.

In het voorlaatste nummer van ons tijdschrift stond een artikel van een analysante over haar eigen analyse (Anonymus 1996). Ze had hiervoor haar dossier als leidraad gebruikt. Als ik het goed heb, geeft de Nederlandse wet eenieder het recht op inzage in zijn of haar dossier. Maar vanuit het perspectief dat ik heb geschetst, moet een dergelijke wet minstens problematisch schijnen. Men zou het hier uiteraard kunnen hebben over de toegenomen mondigheid van de patiënt en over de rechten waarop hij op grond van deze toegenomen mondigheid – overigens veelal terecht – aanspraak maakt. Maar de 'mondigheid' die door de analyse wordt nagestreefd is niet alleen van een andere orde, zij lijkt ook op gespannen voet te staan met de mondigheid in maatschappelijke zin waar we zojuist naar verwezen. De analyse wil de analysant integendeel in de gelegenheid stellen een psychische werkelijkheid waartoe hij (of zij) tot dan toe nauwelijks toegang had, te exploreren. Zij stelt hiertoe een asymmetrische relatie in waarin elke actieve objectivering zoveel mogelijk wordt opgeschort. Het opvragen van dossiers – in de eerste plaats in de loop van een analyse, maar wellicht ook daarna – brengt dit laatste haast onvermijdelijk in het

gedrang, omdat het de analysant in een objectiverende relatie tot zichzelf stelt en zo de analyse (ver)hindert. Ik vrees dat hetzelfde bezwaar ook geldt voor publicaties over nog lopende analyses, zelfs wanneer hiertoe vooraf toestemming werd gevraagd aan de betreffende analysant. Hoe kan men vermijden dat de analysant zich bij lectuur van deze publicaties in een objectiverende houding zal plaatsen tegenover zichzelf? Hij (of zij) wordt in deze publicaties onvermijdelijk primair opgevoerd als een object waarover allerlei te weten (en waarvan allerlei te leren) valt, en niet, of niet in de eerste plaats, als het subject van zijn eigen spreken. En meer algemeen moeten we ons afvragen of wetenschappelijke publicaties – hoe noodzakelijk ook – bij de analyticus niet een instelling veronderstellen die op gespannen voet staat met de ethische eis die zijn praktijk schraagt. Wat juist en terecht is voor de medische patiënt, is het niet noodzakelijk voor een analysant. Ook hier stuiten we op een limiet van een 'medicaliserende' interpretatie van de analyse.

Dit waren mijn associaties bij het onderwerp 'discretie in wetenschappelijke publicaties'. U had van mij wellicht een concreter verhaal verwacht. De filosoof in mij weigerde echter om zich op een pragmatisch standpunt te stellen en om u concrete oplossingen te suggereren voor concrete problemen. Maar was het echt alleen de filosoof? Veronderstelt niet ook elke analyse dat de analysant zijn zoektocht naar concrete en pragmatische oplossingen opgeeft om, integendeel, in het proces van de vrije associatie en de overdracht ruimte te maken voor een complexe, overgedetermineerde en gelaagde psychische werkelijkheid die ten grondslag ligt aan zijn actuele problemen. Juist door zich aan de arbeid van de vrije associatie te onderwerpen kunnen deze problemen in een juister daglicht verschijnen of plaatsmaken voor andere, meer fundamentele problematieken waarvan ze de vervormde uitdrukking waren. Wellicht heb ook ik in mijn interventie slechts gehoor willen geven aan deze anti-pragmatische tendens van de analyse zelf.

Noot

1. Hieruit volgt uiteraard niet dat er in een analyse geen enkele 'objectivering' zou (mogen) plaatsvinden. Het gaat er hier alleen om dat elke actieve objectivering in de analyse zoveel mogelijk wordt uitgeschakeld.

Literatuur

Anonymus (1996), Brief aan mijn psychoanalyticus, *Tijdschrift voor Psychoanalyse* 2, p. 158-168.

Florence, J. (1988), Psychoanalyse als psychotherapie. In: A. Vergote & P. Moyaert (red.), *Psychoanalyse. De mens en zijn lotgevallen*. De Nederlandsche Boekhandel/Uitgeverij Pelckmans, Kapellen, p. 17-35.

Lacan, J. (1966), *Ecrits*. Seuil, Paris.

Laplanche, J. (1987), *Nouveaux fondements pour la psychanalyse*. Presses Universitaires de France, Paris.

Summary Of course the psychoanalyst is committed to professional secrecy, just like practitioners of other professions. Unlike other professionals however, the psychoanalyst not only has to maintain discretion in public about his own activities, but he also has to be discrete about himself in analysis. This double secrecy follows from the ethical requirement that is imposed by analysis: the requirement to refuse any active objectivation. From this perspective it is made clear that the problem of discretion has a fundamentally different meaning and bearing for psychoanalysis in comparison with other professions.